

Васко да Гаманинг Африка атрофидаги саёхати Европадаги улкан кашфиётлардан бири бўлса-да, эҳтимол, финикияликлар бу йўлни ундан анча олдин босиб ўтишган.

Милoddан аввалги 440 йилларда юнон тарихчиси Геродот финикиялик денгизчилар хақида хикоя қилган. Улар Миср фиръавни Нехо (610–595 й.а.) хизматида бўлиб, Африка атрофидаги саёхатни амалга оширган ва «Африка барча томондан денгиз билан ўралганини, фақат Осиё билан туташган жойи борлигини» исботлаган.

Финикияликларнинг ватани ҳозирги Ливан қирғоқларидаги бир неча орол ва тор ер полосасидан иборат бўлиб, табиий ресурсларга жуда камбағал эди. Қўлга киритилган бойликлар денгиз билан боғлиқ эди: тоғларида эса кемасозлик учун жуда қадри бўлган саж дарахтлари ўсарди, қирғоқлар эса қремнийга бой қум билан қопланган бўлиб, ундан шиша ишлаб чиқарилган. Денгизда эса Муреҳ туркумига мансуб пурпур раковиналар қўп бўлиб, финикияликлар улардан рангли бўёқлар олишган. Финикияликлар кема яшаш, шиша ишлаб чиқариш ва тўқимачилик саноатида етук бўлиб, товарларини қўшни шаҳарларга етказиб беришган. Тир ва Сидон шаҳарлари бутун Ўрта Ер денгизиде кенг тарқалган савдо империясининг марказлари бўлиб, уларнинг «филиаллари» турли жойларда жойлашган эди.

Милoddан аввалги VII асрга келиб, финикияликлар ўз ҳудудларини кенгайтириб, ҳозирги Тунис ҳудудида савдо колонияси барпо қилишган. Бу ердан Карфаген деб аталган улкан шаҳар вужудга келиб, кейинчалик Рим учун энг йирик ва хавфли рақибга айланган. Шу билан бирга, финикиялик савдогарлар Испания ва Шимолий Африка атлантик қирғоқларини тадқиқ қилишни бошлаган. Уларнинг қизиқиши чегара билмас эди.

Фиръавн Нехо милoddан аввалги 600 йилларда финикиялик денгизчиларни Африка атрофидаги саёхатга жалб қилди. Геродотнинг сўзларига қўра, финикияликлар Персия

Муаллиф:

19.05.2025 11:46 - Янгиланди 19.05.2025 12:16

кўрфазидан жанубга йўлга чиккан, кейин гарбга бурилиб, Африкани айланиб ўтиб, Геркулес устунлари оркали Ўрта Ер денгизига кайтган. Бу саёхат икки йилдан ортиқ давом этган ва йўл давомида финикияликлар икки марта курукликка тушиб, галла экиб, хосил йигиб олган. Учинчи йили улар Мисрга кайтиб, фиръавнга ўз хисоботини такдим қилишган.

Геродот шу воқеани тасвирлаган, лекин у ҳақиқатдан ҳам рост бўлиши мумкинми?

Геродот баъзан ўзига яраша фантазияларга йўл қўйган, шу боис унинг сўзларига шубҳа билан қараш мумкин. Лекин у бир неча бор скептикларни хайратга солган. Масалан, унинг Россиянинг жанубий ҳудудларида аёл жангчилар — амазонкалар ҳақидаги тасвири кейинчалик археологик топилмалар билан тасдиқланган.

Геродот ҳикоясида айнан финикияликларнинг саёхати ҳақиқий бўлганини тасдиқловчи бир нарса бор. У ўзининг ҳикоясида шундай ёзади: «Уларнинг сўзларига кўра, гарбга қараб сузган пайтларида, Африкани айланиб ўтаётганларида, қуёш чап томонда эмас, балки ўнг томонида — шимолда турган».

Геродот яхши географ бўлган, аммо дунё шакли ҳақида тўлиқ тушунчага эга эмасди. У эҳтимол, Ернинг шар шаклида эканлигини билмаган, ёки билган тақдирда ҳам унинг географик аҳамиятини тушунмаган. Шунинг учун у финикияликлар «уйдирма» қилишаётганини тахмин қилган, чунки қуёш шимолда бўлиши мумкинлиги унга мутлақо ақлга зид туюлган.

Аслида эса айнан шу факт финикияликларнинг саёхат ҳақиқатда содир бўлганини тасдиқлайди. Африка жанубига сузиб бориш учун, улар экваторни кесиб ўтишлари керак эди. Экваторда қуёш тўғридан-тўғри тепада туради. Агар қимдир экваторнинг жанубига ўтиб, гарбга қараб сузаётган бўлса, қуёш ҳақиқатдан ҳам шимол томонда туради. Бу факт финикияликларнинг Кейптаун ҳудудидаги Добрая Надежда (Умид бурни) га етиб келганини кўрсатади.

Агар улар Умид бурнига етиб келган бўлса, демак, улар саёхатнинг иккинчи ярмини ҳам давом эттирган бўлиши мумкин. Брин-Моур (АҚШ, Пенсильвания) коллежининг қадимги саёхатлар бўйича мутахассиси профессор Рис Карпентер бу ҳақда шундай дейди: «Агар финикияликлар Умид бурнигача етиб келишган бўлса, уларнинг уни айланиб ўтишига ва кейин шимолга ҳаракат қилишига ҳеч қандай тўсик йўқ. Сабаби, бу ҳудуддаги шамоллар ва океан оқимлари уларни шу йўл билан сузишга мажбур қилади».

Ҳап шундаки, Жанубий Атлантикадаги шамол ва оқимлар кемаларни Африка қирғоқлари бўйлаб шимолга олиб боради. Бу эса финикияликларнинг Африка атрофидаги йўлини осонлаштирган бўлиши мумкин.

Шундай қилиб, финикияликлар португалиялик денгизчилардан 2000 йил олдин Африка атрофида саёхат қилган бўлиши эҳтимоли жуда катта. Уларга бунинг учун уч йил вақт керак бўлган.

Албатта, бу ҳикояни шубҳа остига қўйувчилар ҳам бор. Геродот ҳикоясининг энг кескин танқидчиларидан бири Сванси (Уэлс) университети профессори, мисршунос Алан Ллойддир. У Геродот тасвирлаган уч йиллик саёхат антика кўринмаслигини, чунки «қадимий даврдаги ўртача денгиз йўл тезлиги»га мос келиши мумкинлигини тан олади. Шунингдек, у ҳам «бу ҳудуддаги шамоллар ва оқимлар бундай саёхатга мос келганини» тасдиқлайди.

Бироқ, Ллойд масаланинг энг муҳим жихатини инкор этади. У «қуёшнинг жойлашуви ҳақидаги маълумот факат тажриба йўли билан аниқланиши мумкин» деган фикрга қўшилмайди. Унинг фикрига кўра, Геродот давридаги юнонлар «географик йўналишлар

ва куёшнинг харакатини яхши тушунишган».

Аммо бу холда, нега Геродот бу маълумотдан хайратланди? Ллойд бу ҳақда шундай дейди: «Геродот учун кизикарли бўлган нарса – факат маълумотнинг рост ёки ёлгонлиги эмас, балки Африка шу қадар жанубга чўзилганки, у ерда куёшнинг шимол томонда бўлиши мумкинлигининг ўзи уни хайратга солган».

Афсуски, Геродот бу танкидларга шахсан жавоб бера олмайди. Хар қандай ҳолатда ҳам, унинг ҳикояси финикияликларнинг буюк денгизчилар эканлигини ва Африкани биринчи айланиб ўтган бўлиши мумкинлигини кўрсатади.

ФИНИКИЯЛИКЛАР ВАСКО ДА ГАМАДАН ОЛДИН БЎЛИШГАН

Алан Ллойднинг финикияликларнинг Африка атрофидаги саёҳатига қарши келтирган бошқа далиллари илмий баҳсдан кўра майда айбловларга ўхшайди. Унинг «энг муҳим» далилларида бири шундаки, милоддан аввалги VI аср охирида яшаган мисрлик фиръавн бундай экспедицияга кизикиш билдириши мумкин эмас. Ллойд шундай ёзади: «Миср фиръавни Нехо шундай иш қилгани эҳтимолдан йироқ. Бизга денгизчиликка ва географик кашфиётларга жуда кизиккан, Африкани айланиб ўтиш учун махсус экспедиция жўнатган бир ҳукмдор образи тақдим этилмоқда. Бу хар қандай фиръавн учун, қанчалик кизикувчан бўлмасин, психологик нуктаи назардан номумкин, чунки бу анъанавий миср дунёқараши ва фикрлаш услубидан кескин чекинишни талаб қилган бўларди».

Бу қаби ишонч билан айтиладиган ҳулосаларни кўриш ачинарли, айниқса, бу фикрни мисршунослик бўйича таникли олим айтиши. У гўёки фиръавнлар факат битта стандарт қолипда фикр юритган ва уларнинг шахсий истаклари ёки ноодатий қарорлари бўлмаган деб ҳисоблайди. Бу эса, айниқса, XXVI сулоласи ҳақида гап кетганда, адолатсиз ёндашувдир. Фиръавн Нехо ўша даврнинг энг фаол ва ташаббускор ҳукмдорларидан бири бўлган.

XXVI сулола даврида Миср қатта ўзгаришларни бошдан кечирди. Бу жараёнлар асосан Африка ички ҳудудларига бўлган кизикишнинг ортиши билан боғлиқ эди, чунки бу ҳудудлар Нубия (Мероэ) қироллиги билан тортишувда эди. Нубияликлар ўз ҳудудини қенгайтириб, Мисрни Африканинг ички қисми билан боғловчи асосий савдо йўлларида ажратди. Шу сабабли, мисрликлар товарлар олиб қилиш учун бошқа йўللарни топишга мажбур бўлдilar.

Гарбга сафарлар яна бир сабабга кўра жуда манфаатли эди: Испаниянинг Атлантика қирғоқлари ўзининг қумуш қонлари билан машҳур бўлган. Аммо бу ердаги савдо мустақил финикиялик давлат – Карфаген қўлида эди. Африка атрофида саёҳат қилиш мисрликларга Атлантиканинг бойликларига «орқа эшик» орқали йўл очиш имконини бериши мумкин эди... агар бу саёҳат шу қадар узок вақт талаб қилмаганида эди.

Ллойднинг Африка атрофидаги саёҳат амалга ошганини инкор қилишга қаратилган бошқа далиллари эса техник муаммолар билан боғлиқ. Қандай қилиб фиръавн Нехо кемачилари шундай улкан ва беқарор саёҳатга журъат қилган? Қанча вақт сарфлашган? Улар шунчаки номаълум соҳиллар бўйлаб минглаб километр масофани қандай босиб

ўтишган?

Бу ерда тарихий мисол бор: бир аср ўтиб, милoddан аввалги 500 йилларда карфагенликлар Африка киргокларини тескарисига — яъни гарбий йўналишда тадқиқ қилишга киришган. Карфагенлик адмирал Ганнон Гибралтар бўғозидан ўтиб, ҳозирги Марокко киргокларида кичик колониялар барпо этди ва жанубга қараб йўлга чиқди. Унинг экспедицияси Гвинея кўрфазига боргани тахмин қилинади. Ганнон ва унинг флоти эҳтимол, Камерун тоғини ҳам кўришган — бу тоғ жанубий Атлантика киргокларидаги ягона фаол вулкон бўлиб, денгиздан ҳам кўриниб туради. Бирок, карфагенликлар озик-овқат захиралари тугаганини айтиб, ортга қайтишган. Шунингдек, финикияликлар бу ерга факат илмий қизиқиш билан эмас, балки янги савдо йўллари ва бойликларни топиш мақсадида қелишган бўлиши мумкин. Нега финикияликлар муваффақият қозониб, бошқалар муваффақиятсизликка учради? Гап шундаки, карфагенликлар ва кейинги португалиялик денгизчилар Африкани соат милага қарши айланиб ўтишга уринганлар, яъни гарбий йўналишда ҳаракат қилишган. Бу эса денгиздаги шамоллар ва оқимлар билан жиддий қурашни талаб қилган. Финикияликлар эса тескарисига — соат мили йўналишида сузганлар. Улар Африка Шарқий киргокларини яхши билар эдилар, чунки бу ҳудуд қадимдан мисрликларга маълум бўлган Пунт ерига туташ эди. Шу нуқтадан кейин уларга муссон шамоллари ёрдам берган. Бу шамоллар қуш ва қиш мавсумида Жанубий Ҳинд океани орқали ёғоч кемаларни Жанубий Африкага қараб етаклашга мажбур қилган. Добрая Надежда (Умид бурни) ортидаги шароит ҳам уларга мос келган. Профессор Карпентер таъкидлаганидек, бу ердаги океан оқимлари ва шамоллари кемаларни автоматик равишда шимолга, яъни Африка гарбий киргоклари бўйлаб ҳозирги Гвинея ва Марокко йўналишига ҳаракат қилган. Африканинг гарбий қисмида битта муаммо бор: бу экваториал жимжитлик ҳудудлари. Бу жойда шамоллар жуда қучсиз ва денгизчилари учун ҳаракат қилиш жуда қийин бўлган. Шунинг учун, эҳтимол, финикияликлар ҳам катта қийинчиликка дуч келган, лекин бу саёҳатнинг охирига етказилишига тўсқинлик қилмаган. Добрая Надежда бурнини айланиб ўтгандан кейин, финикияликлар денгиз оқимлари ва шамоллар таъсири остида табиий равишда шимолга қараб ҳаракат қилишган. Бу эса уларга Африкани айланиб, Мисрга қайтиш имконини берган. Хулоса

Финикияликлар Африкани айланиб ўтиши ҳозирги денгизшунослик ва иқлимшунослик маълумотлари билан алоқадорликда қаралганда, ҳақиқий бўлиши мумкин. Улар соат мили йўналишида сузиб, табиий шамол ва оқимлардан фойдаланганлар, бу эса саёҳатни амалга оширишни анча осонлаштирган. Агар финикияликлар ростдан ҳам Африканинг тўлиқ айланиб чиққан бўлса, бу уларни Европа денгизчиларига нисбатан 2000 йил олдинроқ буюқ кашфиётчиларга айлантиради. Васко да Гама у ерга етиб борганида, балки улар аллақачон бу йўлни босиб ўтган эди...

ФИНИКИЯЛИК ЁЗУВЛАР ЯНГИ ДУНЁДА

Якинда инсоният Христофор Колумб томонидан Американинг кашф этилганига 500 йил тўлганини нишонлади. Лекин яна бир бор савол қўйишга арзийди: Колумб Янги Дунёнинг биринчи кашфиётчиси? Албатта, кимдир унинг олдинги предшественниклари бўлган бўлиши мумкинлигини айтиши мумкин, аммо бу нима ўзгартиради? Ахир, уларнинг кашфиётлари шундай таъсирга эга бўлмаган ва Колумбнинг саёхатлари каби оқибатларга олиб келмаган!

Ха, Атлантика оркали келтлар, финикияликлар, норманлар сузган, Тинч океан оркали хитойликлар ўтган... Аммо Янги Дунё хали ҳам «кашф этилмаган» колган. Бу фикр нотўғри. Ва нега эканлигини тушунтириб берамиз.

Колумбгача бўлган кўплаб «майда» янги дунё кашфиётлари ҳам тарихда катта из қолдирган. Бунинг исботи факат финикияликлар ва бошқа қадимий халқларга тегишли ёзувларнинг Шимолий ва Жанубий Америка тошларида кўпроқ топилаётганида эмас. Якинда америкалик олим Ж. Савой Перунинг Лимадан 600 км шимолда жойлашган Гран-Вилайя ҳудудидаги катта тошларда финикия ёзувларининг намунасини топди. Бундан ташқари, бу қишлоқ жойлашган Анд тоғларидан Амазонкага қуйиладиган дарёларгача қадимий тош йўллар боради...

...Машҳур немис география кашфиётлари тарихи бўйича мутахассис, «Номаълум ерлар» тўрт жилдди асарининг муаллифи Рихард Хеннинг томонидан берилган «хукм» хал қилувчи бўлиб туюларди:

«Бугунги кунгача қадимий дунё вакиллариининг Америка қитъасида антикул вақтларда бўлганига ишончли далил топилгани йўқ, деб ҳисоблаш мумкин».

Ҳақиқатдан ҳам, қирк йил олдин бундай ҳулосага келишга асослар бор эди. Аммо вақт Хеннингнинг оппонентлари фойдасига ишлади.

Милоддан аввалги IV минг йилликда Ўрта Ер денгизининг шарқий соҳилларида дехкончилик ва баликчилик қишлоқлари пайдо бўлди. Денгиз бўйидаги дехкончилик жамоалари ҳаёти денгиздан ажралмас эди. Улар озик-овқатни ҳам, ҳатто бўёқни ҳам денгиздан олишган – пурпур улиткалар оркали. Қадимий даврларданок финикияликлар денгизчиликда ажойиб маҳорати билан танилган. Улар вавилонийлар ва оссурийлардан кўп нарсаларни ўрганишган, масалан, баъзи кема турлари ва олдинга чиқиб турган штевень.

Бир вақтлар финикияликлар юнонлардан гарбий дунё ҳақида эшитганлар. У ерда денгиз тор бўғоз оркали океан билан туташаётган, ва у ердан қимматбаҳо металллар – калай ва қумуш қелтирилаётган эди. Финикияликлар ўша ерга сузиб бордилар ва ибералар билан алоқалар ўрнатдилар. Пиреней яриморотида Кадис – финикиялик давлатнинг гарбий таянч пункти ташкил қилинди. Кейинчалик Сицилия муҳим савдо марказига айланди, ундан кейин эса Сардиния ва Корсикада савдо бекатлари ташкил қилинди. Милоддан аввалги IX асрда Карфаген барпо этилди, у эса кейинчалик Ўрта Ер денгизининг денгиз маркази сифатида улкан аҳамиятга эга бўлди.

Милоддан аввалги VI асрда Миср Якин Шарқ ва Африкадаги илгариги қудратини аста-секин йўқота бошлади. Давлатнинг портлари ЮНОН кемалари учун очилди. Ўрта Ер денгизи минтақасида янги денгиз қудрати – юнонлар пайдо бўла бошлади. Мамлакат нуфузини оширишни истаган фиръавн Нехо II ўз хизматидаги финикиялик денгизчиларга Африка қитъасини жанубдан айланиб ўтишни буюрди.

Геродот хикояси бу жуда ноёб саёхатнинг ажойиб тафсилотларини авлодларга етказди.

Илм-фан Карфаген адмиралы Ганноннинг Гвинея кўрфазига қадар сузиб боргани, Гимильконнинг Калай оролларига – Британияга қадар етгани ҳақидаги маълумотларга эга. Финикияликлар Азор оролларига ҳам етиб боришган...

...Атлантикада бўронлар жуда кенг тарқалган. Улкан кўпикли, гижжирланган яшил тўлкинлар сохилга бебош куч билан урилар, тошларни парчалар, кумни ювиб кетар...

«1749 йил ноябрь ойида, бир неча кунлик бўрондан сўнг, денгиз Корву ороли қирғоғидаги ярим вайрон бўлган тош иншоотнинг бир қисмини ювиб кетди. Вайроналар орасида гилам идиш топилди, у ичида кўплаб тангалар бор эди. Идиш ва тангалар монастирга олиб борилди, кейин эса маҳаллий аҳолига тарқатилди. Тангаларнинг бир қисми Лиссабонга юборилди, у ердан эса патер Флоресга, Мадридга етказилди...»

Бу ҳақда XVIII асрдаги швед олими Подолин «Гётеборг илмий ва адабий коллекционер» нашрида «Қадимги денгизчиларнинг саёхатлари ҳақида баъзи қузатишлар, 1749 йилда Азор оролларида бирида топилган Карфаген ва Кирена тангалари тахлили асосида» мақоласида ёзган.

«Гилам идишда қанча танга борлиги, уларнинг нечаси Лиссабонга юборилгани номаълум, – деб ёзади Подолин. – Мадридга тўққиз таси етиб келган: иккита Карфаген олтин тангаси, бешта Карфаген мис тангаси ва иккита Кирена мис тангаси... Патер Флорес менга бу тангаларни 1761 йилда ҳадя қилди ва ҳикоя қилдики, топилган ҳазина шунга ўхшаш тангалардан иборат бўлган. Уларнинг бир қисми Карфагендан, иккинчи қисми Киренаикадан экани шубҳасиз».

Бу тангалар қамб ёмас, олтинлари бундан мустасно. Аммо ҳайратланарли томони уларнинг қаерда топилганида!

Ҳа, шимолий Африка тангалари ҳазинаси Азор оролларида бирида, Эски ва Янги Дунё орасида жойлашган жойда топилган. Бунинг ўзи қатта аҳамиятга эга воқеа эди. Шу сабабли бу воқеанинг ҳақиқийлиги қарийб икки юз йил давомида баҳс мавзуси бўлиб қолди.

Азор ороллари тарихи бўйича қитоб ёзган бельгиялик Мес бу топилгани «ҳеч қандай текшириш мумкин бўлган далиллар йўқлиги сабабли» сохта деб ҳисоблаган. Аммо вақтинчалик далилларнинг етишмаслиги тарихий воқеликни инкор қилиш ҳуқуқини бермайди. Замонасининг йирик географи Александр Гумбольдт Подолин хабар берган фактнинг ҳақиқийлигига ҳеч қандай шубҳа қилмаган. Подолин мақоласини топилган тангалар тасвирлари билан ёзган, ва улар ҳозир ҳам бирон-бир швед нумизматик коллекциясида сақланиб турибди.

Мес Флоресни алдашган, деб тахмин қилади. Лекин қандай мақсадда? Нима учун бундай сохталик керак эди? Шу тариқа шухрат қозониш учунми? Бу шубҳали.

Энрике Флорес машҳур испан нумизмати бўлган, унинг нуфузи ҳали ҳам улкан бўлиб, уни тажрибасизлик ёки ноҳилисликда айблаш мумкин эмас. Баъзилар эса танга Лиссабонда бир коллекционердан ўғирланган, Корвуда топилган ҳазина ҳақидаги ҳикоя эса жиноятни яшириш учун ўйлаб топилган, деб даъво қилдилар. Аммо бу жуда ҳам муболага! Бу усул, Р. Хеннингнинг адолатли таъкидлашича, умуман ҳар қандай қадимий тарихий тадқиқотларга нукта қўйиши мумкин, зеро археологик қазилмаларда алдамчилик эҳтимоли ҳам истисно қилинмайди. Бу версияга қарши қуйидаги далилни келтириш мумкин: нега айнан шундай майда тангаларни ўғирлаш керак бўлган? Ахир тўққиз тасидан фақат иккитаси олтин эди! Ҳеч қандай «приличный» ўғри бу қаби арзимас нарса учун таваккал қилмас эди. Нихоят, топилган нарсанинг ҳақиқийлиги яна

шу билан ҳам тасдикланиши мумкинки, ўша вақтда, яъни милoddан аввалги XVIII асрнинг ўрталарида ҳеч бир каллоб шундай мукамал сериядаги Карфаген тангаларини, унинг чекланган тарихий даврига мос равишда, тўғри танлаб қўя олмасди.

Савол тугилади: кадимий тангаларни Корвуга ким олиб келган? Балки ўрта асрлардаги араб ёки норманн кемалари? Тахминан йўқ. Ўрта аср денгизчиларида бундай арзимас кадимий тангаларга алоҳида кизиқиш бўлиши кийин. Уларга узок денгиз саёҳатида ҳеч қандай киймати бўлмаган эски тангаларни олиб юришининг нима кераги бор эди?

Эслаб ўтамиз, Карфаген кемаларни Гибралтар оркали Атлантикага, Африка сохиллари бўйлаб юборган, ва шундай кемалардан бири шарқий шамол билан Корвуга сурилиб кетган бўлиши мумкин. Подолин ҳам шу фикрда бўлган. Замонавий олимлар бу тахминни маъқуллаган. Улар тангалар бўлган идиш ҳароб бўлган ва жамоаси томонидан ташлаб кетилган кемадан оролга тушиб қолган, деган гипотезани рад этадилар. Чунки денгиз оқими Азор ороллари оркали тўғридан-тўғри Гибралтарга йўналади, шу сабабли оқимга қарши сурилиши мумкин эмас. Шубҳасиз, оролга жамоаси билан бирга бир кема келган. Демак, тахминан милoddан аввалги 320 йилларда Карфаген кемаси Азор оролларига келган ва африкалик денгизчилар Эски Дунё ва Янги Дунё орасидаги йўлда пайдо бўлганлар...

Янги Дунё, уни кадимийлар таниш билганми? 1701 йилда нашр этилган «Вариа история» китобида, турли кадимий муаллифларнинг қўплаб гувоҳликларини ўз ичига олган ҳолда, қуйидаги маълумотлар мавжуд.

Милoddан аввалги 371 йилда карфагенликлар Кадисдан йўлга чиқиб, океанга йўл олдилар. Узок сузишдан кейин улар улкан бир оролни топдилар. У ерда қўплаб ўсимлик ва ҳайвонот озук манбалари бор эди, катта дарё оқиб ўтар, ва ернинг беодамлиги одамларни ўзига жалб қиларди. Қўплаб карфагенликлар ўша жойларда қолишди, бошқалар эса Ватанга қайтиб, сенатга ўз сузишлари ҳақида маълумот беришди. Сенат бу хабарни сир саклашга қарор қилди, токи душманлар бу ерларга кизиқиш билдирмасин. Қайтиб келган сайёҳларни ўлдиришди. Бу факт, олимлар тахмин қилишича, Аристотел томонидан етказилган, ва у финикийликларнинг махфийлиги ҳамда хийлакорлигига яна бир далилдир, зеро улар баъзан ўз ватандошларининг ютуқларини яшириш учун «шайтоний» усуллардан фойдаланганлар. Балки шунинг учун биз уларнинг кашфиётлари ҳақида жуда кам биламиз?

Баъзи мутахассислар «улкан орол»ни Атлантика соҳилидаги Шимолий Америка деб тахмин қиладилар, бошқалар эса Бразилияни назарда тутган. Кадимги муаллиф Диодор Сицилийский шундай ёзади: «Ливия ортида, қўп қунлик сузиш масофасида, океан ичра улкан бир орол жойлашган. Ер у ерда ҳосилдор, тоғли ва қўплаб чиройли водийларга эга. У ерда судоходный дарёлар оқади. Кадимда бу орол очилмаган бўлиб, у бошқа яшашга яроқли дунёдан узок бўлган, ва факат кечроқ бир сабабга қўра топилган: кадимдан финикийликлар савдо учун қўп саёҳат қилган, Ливия ва Европанинг гарбий қисмида колониялар барпо этган. Геркулес устунларидан кейинги ҳудудни тадқиқ этиб, улар шамол билан океан ичига узокка сурилиб кетдилар. Узок сарсонгарчиликдан кейин улар биз эслатган оролнинг қирғоғига чиқдилар...»

Диодор яна жуда муҳим бир фактни етказди: «Тирийликлар, тажрибали денгизчилар, у ерда колония ташкил этишни ният қилдилар, бироқ карфагенликлар уларни бундан олдинлаб кетдилар...» Диодорга қўра, бу юрт шундай қўринишга эга эди: «У ерда меҳр билан қурилган ёғоч хижралар, боғлар бор, уларда ҳар хил мева дарахтлари ўсади. Тепаликлар ўрмонлар билан қопланган. Аҳоли қўп вақтини овда ўтказди. Улар балиқ

Муаллиф:

19.05.2025 11:46 - Янгиланди 19.05.2025 12:16

хам тутадилар, чунки уларнинг юртининг киргокларини океан ювиб туради».

Кадимийлар ўзларининг шеърий ва тарихий асарларига маълумотларни қаердан олганлар? Бизнинг даврга етиб келмаган манбаларданми ёки гарбдаги янги ерларнинг кашфиётчиларидан тўғридан-тўғри олганларми?

1949 йилда Америка газеталари хабар бердики, Пенсилвания штатида 85 ёшли Ф.

Бейстлайн номли муаллим белгилар туширилган бир тош топган. Бу топилма Корнелл университети олимларини кизиктирди. Маълум бўлдики, ёзув финикий тилида. Шундай тошлар 1956 йилда Огайода ҳам топилган. Ланкастер графлигида XIX асрнинг охирида финикий махталари топилган, улар хали ҳам махаллий музейда сақланмоқда. Виржиния штатидаги Роанок дарёсида ёзувли бир неча тошлар топилган. Киска темир килич – археологлар фикрига кўра, финикийларнинг – Брунsvик графлигида, АКШ Атлантика соҳилида топилган. Шу ерда ердан олиб чиқилган кичик қурбонлик тахтаси ҳам бор. Археолог Р. Боланд финикийларнинг Америкага киладиган юриш сабабларини қарфагенликларнинг ЮНОНлар билан бўлган урушларида излаш кераклигини таъкидлайди. Улар 480-275 йиллар оралигида бўлган. Милoddан аввалги 480 йилда Қарфаген Гелонга мағлуб бўлганида, у инсон қурбонлигини бекор қилишни талаб қилган. Аммо финикийлар учун бу имконсиз эди, уларнинг ҳаёти бу диний маросим билан узвий боғлиқ эди. Шунинг учун энг мутаассиб сектантлар Қарфагенни тарқ этиб, узок мамлакатларда ўз анъанавий ҳаётларини давом эттириш учун бошпана қидирдилар.

Бу маълумотлар нисбатан яқинда пайдо бўлди ва хали тўлиқ тарзда қадимий даврдаги транс-Атлантика алоқаларини ўрганувчи тадқиқотчилар томонидан оммавий равишда тан олинмади. Аммо бу билан Бразилияда XX аср охирида топилган тошлардаги ёзувлар мутлақо бошқа аҳамиятга эга...

Қўп йиллик бахсларга асос бўлган воқеа 1980-йиллар охирида «Нову мунду» иллюстрацияланган журналида эълон қилинган хабар билан бошланган. Унда Рио-де-Жанейродаги Миллий музей директори Ладислау Нетту Парайба дарёси бўйида топилган тош ва ундаги ажабтовур ёзув ҳақида маълумот берган. Энг қизиғи, бу ёзувни ҳеч ким қўрмаган, унинг ҳақида гапирганлар факат унинг нусхаларига таяниб фикр билдиришган. Тошда шундай ёзув бўлган:

«Биз, Ханъон фарзандлари, денгизчилар ва савдогарлар, Сидондан қувгин қилинганимизда, бу узок оролга етиб келдик. Бу тоғли ерни худо ва илоҳалар яшайдиган муқаддас маскан деб ўйладик. Бизнинг подшоҳимиз Хиром ҳукмронлигининг 19-йилида ўнта кемада денгизга чиқдик ва икки йил давомида биргаликда сузиб, иссиқ юртни айландик. Кейин ажралиб кетдик ва ҳавфли вазиятларга дуч келган ҳолда, 12 эркак ва 3 аёл бу ўрмонли оролга етиб келдик...»

Бу ёзувдан шундай хулоса чиқади: бу денгизчилар Суэцдан Африканинг жанубий қирғоқларига қадар сузиб борган. Улар Умид бурни (Добрая Надежда) ортидаги бўронга тушиб қолган ва оқим таъсирида бир кемаси Бразилия соҳилларига етиб келган.

Бирок Колумбдан олдинги даврда Америка ва қадимги дунё ўртасида алоқалар бўлган деган назарияни инкор қилувчилар бу тош мавжудлигига ишонмайдилар. Америкалик шарқшунос Сайрус Гордон бу ёзувнинг ҳақиқийлигини ҳимоя қилгани учун қаттиқ танқид ва ҳазилларга учраган: уни «кабинетда ўтириб, қадимий денгиз сафарлари ҳақида уйдирмалар ўйлаб топиш» да айблашган.

Гордоннинг муҳолифлари бир нарсани унутган эдилар: XX асрда юзлаб инсонлар Атлантика орқали қишилар бир ўзлари сузиб ўтишган, улар бундай сафарларни оддий

Муаллиф:

19.05.2025 11:46 - Янгиланди 19.05.2025 12:16

кайик, сал ёки каноэда, харита ва компассиз амалга оширишган. Улар баъзан жуда кийин йўлларни танлашган, чунки денгиз йўлларида катта лайнерлар билан тўкнашиш хавфи бор эди.

Гордонга карши чикканлар 1974 йилда Бразилия тоши топилганидан кейин машхур бўлган немис шаркшуноси К. Шлоттманнинг маколасини ёдга олишни истадилар. Бу макола жиддий илмий журналда чоп этилган эди. Шлоттман ўз тахлилини шундай яқунлаган:

«Агар бу сохталик бўлса, демак, буни амалга оширган шахс финикия тилини чуқур билиши ва катта эпиграфик истеъдодга эга бўлиши керак. Чунки бу ёзувдаги айрим хусусиятлар нафакат финикияча, балки шубхасиз, сидонча хамдир. Бундай финикия тили диалектлари бўйича мутахассис Бразилияда яшаши, хатто Европада хам камдан-кам учрашиши мумкин».

Умуман олганда, пуническ ёзувларнинг сирларини билган шахс бу ёзувни калбаки килиши эҳтимоли жуда кам. Шунга карамай, Бразилия тошининг хакикийлиги халигача расман тасдиқланмаган!

Параиба ёзуви атрофидаги тортишувлар Бразилия худудидаги бошка топилмаларга эътиборни соябон килди. Холбуки, у ерда яна бир нечта тош плита топилган. Немис тадқиқотчиси Шёнхаген уларни 15 йил давомида ўрганган ва уларнинг хакикий финикиялик ёзувлар эканини тасдиқлаган.

1978 йил ёзида эса матбуотда яна бир ажабланарли хабар пайдо бўлди. Колумбияда, Бойяка вилоятидаги Самака кишлоги яқинидаги қадимий дафнгоҳда финикия ёзувлари бўлган терракота бўлаклари топилди. Уларни маҳаллий аҳоли тасодифан топган ва ҳеч кимни алдаш ниятида бўлмаган...

Абу Муслим тайёрлади